

УДК 37.0:93/94]:930.85

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.4/30.212580>**Ірина СЕЛИЩЕВА,**

orcid.org/0000-0002-4841-6449

кандидат педагогічних наук,

асистент кафедри всесвітньої історії

Криворізького державного педагогічного університету

(Кривий Ріг, Дніпропетровська область, Україна) irina.selischeva2016@gmail.com

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ВПЛИВ НА РОЗВИТОК ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто і схарактеризовано соціокультурні чинники, а саме: національна культура (історико-культурна спадщина), виховання толерантності до інакшості (до «Іншого»)) та визначено їхній вплив на стратегію формування й розвиток історичної освіти в Україні.

Зауважено, що сучасна історична освіта в Україні передбачає переосмислення змісту й послідовне упродовження толерантності (на рівні ціннісної орієнтації мультикультурної цивілізації) до культурних відмінностей, що відповідає загальним європейським тенденціям. Забезпечити пропонований навчальний дискурс і досягти задекларованих ціннісних орієнтирів покликані саме уроки історії (зокрема, актуалізація культурологічного аспекту), оскільки вони надають можливість простежити процес розвитку людства, культури, цивілізації взагалі та вітчизняної зокрема. Вивчення культури в курсі вітчизняної історії відіграє велике значення в засвоєнні історичних знань, які є підґрунтям формування національної свідомості, сприяють вихованню в учнів відповідальності, патріотичних почуттів. Цінність уроків полягає не лише у знаннях, закладених учителем, а й у засобах самостійного отримання учнем історичних і культурологічних знань. Культурологічно орієнтована історична освіта учнів сприяє набуттю мультикультурного духовного продукту, що становитиме ядро особистості висококультурного громадянина, який має сформовану національну самосвідомість, гуманістичні цінності (рефлексія самобутності власної культури й культури іншого народу), ідеологічні настанови, громадянську спрямованість.

Акцентовано увагу на тому, що, працюючи в полікультурному європейському суспільстві, викладачі історії стикаються з таким явищем, як розуміння «Іншого», що стало предметом розгляду в Рекомендації СМ/Рес (2011) 6 «Про міжкультурний діалог і образ іншого у викладанні історії». У Рекомендації зауважено на місці й ролі національної культури та національної історії в загальноєвропейському контексті, європейської культури у світовому просторі.

Зроблено висновок, що вимоги сьогодення диктують необхідність формування високоморального толерантного громадянина, здатного мислити в контексті національної й світової культури, приймаючи загальнолюдські цінності культури і гармонійно їх поєднуючи у своєму житті з національними.

Ключові слова: освіта, історична освіта, національна культура, толерантність, загальнолюдські цінності.

Iryna SELYSHCHEVA,

orcid.org/0000-0002-4841-6449

Candidate of Pedagogical Sciences,

Teacher at the World History Department

Kryvyi Rih State Pedagogical University

(Kryvyi Rih, Dnipropetrovsk region, Ukraine) irina.selischeva2016@gmail.com

SOCIO-CULTURAL INFLUENCE ON THE DEVELOPMENT OF HISTORICAL EDUCATION IN UKRAINE

The article considers and characterizes socio-cultural factors, namely: national culture (historical and cultural heritage), education of tolerance for otherness ("Other") and identifies their impact on the strategy of formation and development of historical education in Ukraine.

It is noted that modern historical education in Ukraine involves rethinking the content and consistent introduction of tolerance (at the level of value orientation of multicultural civilization) to cultural differences, which is in line with general European trends. It is the lessons of history (in particular, the cultural aspect) that are intended to ensure the proposed educational discourse and to achieve the declared values, as they provide an opportunity to trace the process of development of mankind, culture, civilization in general and domestic in particular.

The study of culture in the course of national history plays an important role in the assimilation of historical knowledge, which is the basis for the formation of national consciousness, contribute to the education of students' responsibility, patriotic feelings. The value of lessons lies not only in the knowledge laid down by the teacher, but also in the means of independent acquisition by the student of historical and cultural knowledge. Culturally oriented historical education

of students contributes to the acquisition of a multicultural spiritual product, which will be part of the personality of a highly cultured citizen who has a national identity, humanistic values (reflection on the identity of their own culture and the culture of another people), ideological guidelines, civic orientation.

Emphasis is placed on the fact that working in a multicultural European society, history teachers are confronted with a phenomenon such as the understanding of the "Other", which has been addressed in Recommendation CM/Rec (2011) 6 on Intercultural Dialogue and the Image of the Other in History Teaching. The Recommendation notes the place and role of national culture and national history in the European context, European culture in the world.

It is concluded that the requirements of today dictate the need to form a highly moral tolerant citizen who is able to think in the context of national and world culture, accepting the universal values of culture and harmoniously combining them in their lives with national ones.

Key words: education, historical education, national culture, tolerance, universal human values.

Постановка проблеми. Освіта завжди була основою прогресу суспільства, нації й держави, стратегічним ресурсом поліпшення добробуту людей, зміцнення авторитету держави. Однак усе, що відбувається в суспільстві, зокрема у розвитку людської культури, її збереження і збагачення, впливає на формування та здійснення освітньої політики, функціонування системи освіти загалом. Поряд із державним і суспільним будівництвом відбувається і сталий розвиток системи освіти, яка трансформується і змінюється під впливом низки чинників: політичних, економічних, культурних, духовно-ідеологічних, галузевих тощо. У контексті предметного поля нашого дослідження на особливу увагу заслуговує вплив соціокультурних чинників на розвиток історичної освіти, зумовлений змінами сучасного суспільства під впливом сучасних глобалізаційних процесів.

Аналіз досліджень. Вітчизняною наукою накопичено певний досвід аналізу розвитку освітньої галузі в Україні та чинників, що впливають на цей процес. Зокрема, потенціал освіти у формуванні особистості в сучасному мультикультурному просторі, взаємозумовленість понять «культура» і «освіта» були в центрі уваги наукового пошуку таких науковців: М. Галицька, А. Румянцева, Л. Сандюк, І. Титаренко, М. Швед, Н. Щубелко та інші. Культурологічний аспект в історичній освіті знайшов своє послідовне висвітлення вітчизняними педагогами-істориками: К. Бахановим (нові підходи до історичної освіти в умовах багатокультурного середовища), П. Вербицькою (соціокультурні активи історико-культурної спадщини), Ж. Гаврилюк (культурологічний складник у курсі історії) та інші. Питання толерантності як цінності освіти у своїх наукових студіях аналізувала українська дослідниця О. Савченко.

Проте на сучасному етапі на особливу увагу заслуговують соціокультурні чинники впливу на розвиток історичної освіти в Україні, а саме: національна культура (історико-культурна спадщина), виховання толерантності до інакшості (до «Іншого»), оскільки соціокультурний розвиток

суспільства засвідчує динаміку на сучасному етапі і позначається на багатьох сферах буття людини, на її свідомості та, відповідно, на її взаємодії з іншими членами суспільства. Історична освіта як гуманітарна сфера є чутливою до соціокультурних змін і реагує на них надзвичайно швидко, що слід використовувати в питаннях формування світогляду учнів.

Мета статті – виокремити і схарактеризувати соціокультурні чинники, визначити механізми їхнього впливу на історичну освіту.

Виклад основного матеріалу. Сучасна історична освіта в Україні перебуває на перехідному етапі в межах періоду парадигмальної трансформації, що передбачає переосмислення змісту й послідовне упровадження толерантності (на рівні ціннісної орієнтації мультикультурної цивілізації) до культурних відмінностей, відповідаючи загальним європейським тенденціям.

Стратегічною метою суспільного розвитку нашої країни є формування демократичного суспільства й побудова правової держави, тоді як ефективна та відповідальна участь громадян у політичному житті суспільства потребує певних знань і практичних умінь. Такі суспільні завдання висувають нові вимоги до організації освітнього процесу в закладах освіти, серед яких слід назвати виховання молоді як інтелектуальної, творчої сили суспільства із закладеними в ній загальнолюдськими цінностями й переконаннями. Трансформація детермінована критерієм освіченості людини, її інтелігентності – мірою долучення до духовних цінностей, висвітлення гуманістичних ідей на фоні характерних для нашого часу прагматизму й раціоналізму. Вивчення суспільства засобами культури є актуальним, оскільки лише його економічні й політичні характеристики не надають можливості зрозуміти багато соціальних явищ.

Водночас в умовах складання глобального мультикультурного простору актуалізується проблема формування людини як глобального громадянина, тому серед головних завдань освіти постає питання забезпечення духовного

«становлення індивідів як людей глобального світу» (Румянцева, 2018: 168). Поряд із цим задля запобігання асиміляції та розчиненню у глобальній системі суспільств у процесі інтеграції України до багатокультурної глобальної системи однією з умов існування українського соціуму є потреба збереження українським етносом власного обличчя, специфічних ментальних особливостей і національно-духовних цінностей.

Забезпечити пропонований навчальний дискурс і досягти задекларованих ціннісних орієнтирів покликані саме уроки історії (культурологічний аспект), оскільки вони надають можливість простежити процес розвитку людства, культури, цивілізації взагалі та вітчизняної зокрема. Культурологічно спрямовані уроки сприяють розумінню учнями духовності минулого та сьогодення, морального досвіду попередніх поколінь з урахуванням толерантності й розумної критичності; засвоєнню трьох кіл цінностей: етнокультурного, загальнонаціонального, загальнолюдського (планетарного). Завдання вчителя історії – сформулювати усвідомлене ставлення учнів до моральної, правової, економічної, політичної й екологічної культури (Гаврилюк, 2012:).

Упровадження культурологічного підходу у викладанні історії в закладах середньої освіти актуалізує певні вимоги до історичної компетентності вчителів історії: він має бути толерантним, гуманним, культурним, високоморальним, поважати права і свободи людини, її гідності і вчити учнів бути такими; застосовувати систему методів і прийомів, що уможливають культурне й духовне збагачення особистості учнів на уроках історії, засвоєння ними історичних знань у тісному взаємозв'язку з досвідом поколінь; культурної спадщини; знати видатних особистостей у галузі науки і культури, які зробили вагомий внесок у розвиток державності та української культури. Відповідно до функцій навчального матеріалу з історії слід зважати на такі критерії його відбору: інформативна (фактологічна), етнокультурологічна, соціолінгвістична, комунікативна і прагматична цінності.

Беручи до уваги викладене, вважаємо за доцільне виокремити низку **соціокультурних чинників**, які безпосередньо впливають на розвиток історичної освіти в Україні. Це, по-перше, **національна культура** (історико-культурна спадщина) та **виховання толерантності до інакшості** (до «Іншого»), які пропонуємо розглянути більш детально.

Поколіннями вироблялася ієрархія цінностей, яка визначає поведінку людей, національне в культурі (самобутній характер, психологія

народу (менталітет)), його культурно-історичне підґрунтя, особливості світосприйняття. Тому важливим складником змісту загальної освіти стає культурний компонент, оскільки національна культура розглядається як підґрунтя, на якому будується зміст освіти, а долучення до духовних цінностей, накопичених століттями, відіграє особливу роль у формуванні особистості.

Нині історико-культурна спадщина виконує важливу роль у процесі інтеграції суспільства, сприяючи розвитку особистості у процесі формування її активної громадянської позиції і почуття відповідальності. Культура пропонує способи, які допомагають проектувати модель суспільства, що базується на сталому розвитку. Людина має не лише отримувати інформацію про минуле, але й бути готовою до конструктивного діалогу з представниками різних культур, носіями різних канонів колективної пам'яті, виявляти повагу до різних поглядів. Розглядаючи можливості збереження та захисту історичної спадщини, молоді люди ознайомлюються з демократичними процесами та процедурами прийняття рішення, що надає можливість впливати на позитивні зміни в сучасному історичному середовищі (Вербицька, 2015: 41).

Культурологічно орієнтована історична освіта учнів сприяє набуттю мультикультурного духовного продукту, що становитиме складник особистості висококультурного громадянина, який має сформовану національну самосвідомість, гуманістичні цінності (рефлексія самобутності власної культури й культури іншого народу), ідеологічні настанови, громадянську спрямованість, тож теми культури у шкільному курсі історії, на думку Ж. Гаврилюк, покликані привчити учнів у сучасних умовах з емпатією ставитись до іншої культури, зрозуміти і прийняти цінності одне одного (Гаврилюк, 2012).

Стратегічне становище України між Сходом і Заходом сприяло активним економічним, політичним і культурним зв'язкам українського народу з народами інших країн. Тривалий час українські землі «членували постійно зміщувані внутрішні кордони: між мовними та етнічними групами, державами, релігіями, політичними та культурними системами, ареалами відмінних економічних укладів. Це зробило їх яскраво вираженою контактною зоною з вельми строкатим спектром соціокультурних феноменів» (Вербицька, 2015: 38). Унаслідок взаємовпливу специфічних особливостей різних культур утворилося особливе історико-культурне середовище місцевої спільноти. Саме у винятковому геополітичному становищі українських земель науковці й убачають

корені сучасних суспільних викликів в Україні. Стосовно цього нам імпонує позиція науковця-історика П. Вербицької, яка розглядає питання культурного надбання в контексті пошуку ефективного інструментарію для забезпечення миру, запобігання конфліктам, примирення і порозуміння в українському суспільстві. Засадничим дослідниця вважає спільне розуміння загальнолюдських цінностей, дотримання прав людини, сприяння повазі культурної різноманітності (Вербицька, 2015: 39).

У визначеному аспекті дослідження викликає інтерес дискусійна думка американського політолога С. Гантінгтона стосовно того, що майбутнім джерелом конфліктів буде не ідеологія і не економіка, а кордони, що розділяють людство, домінуючі джерела конфліктів визначатимуться культурою. Стосовно цього чеський науковець Я. Пешек пише: «Україна – переломна територія, де зустрічаються православна й західна цивілізації, що обов'язково призведе до конфліктів» (Пешек, 2015:). Але, на думку М. Шульгіної, викладена С. Гантінгтоном концепція «не може слугувати панацеєю від проблем сучасного світу, тим більше, бачиться малоімовірним, що новий етап сучасних міжнародних стосунків буде побудований на тезі зіткнення цивілізацій». Водночас дослідниця зауважує, що зазначена концепція має сенс, оскільки «різнобічний аналіз роботи Гантінгтона дає змогу вловити зміни сучасного світу, що окреслилися» (Шульгіна, 2012: 120). Різні позиції науковців щодо цього питання заслуговують на розгляд, оскільки вони констатують історико-культурні зміни сучасного мультикультурного світу і відбивають наявні в суспільстві контрверсійні погляди пересічних громадян.

Безсумнівно, любов до своєї культури, історії, її висока оцінка – це природне явище. Утім, перебільшення уваги до значення має негативний бік, може призводити до етноцентризму, націоналізму, що виявляється у фактах дискримінації щодо інших культур, окремих її носіїв, їхньої історії. Отже, порушується принцип рівності самобутніх культур. «Своє» стає для людини вищим, кращим за «Іншого». Це стосується не лише культури, а й історії, Згідно з цим виокремлено інший вектор впливу на розвиток історичної освіти – *виховання толерантності до інакшості (до «Іншого»)*.

Працюючи в полікультурному європейському суспільстві, викладачі історії стикаються з таким явищем, як розуміння «Іншого», що стало предметом розгляду в Рекомендації СМ/Рес (2011) 6 «Про міжкультурний діалог і образ іншого у викладанні історії». У Рекомендації акцентується увага на

місці й ролі національної культури та національної історії в загальноєвропейському контексті, європейської культури у світовому просторі. Розглядається питання свідомого прийняття майбутніми громадянами перспективи життя у злагоді в складних мінливих умовах (Рекомендації, 2011:).

Ідеться насамперед про толерантне ставлення до інакшості, яке складається з поваги та визнання рівності, відмови від домінування і насильства, терпимості до ідей, вірувань, традицій, звичаїв, способу життя інших людей і спільнот. На індивідуальному рівні толерантність виявляється як умонастрій, життєво-психологічна настанова, яка дає змогу бачити в іншому (політичному, конфесійному, культурному) «я / ми» цінність, рівнозначну власному «я» чи «ми». Тож виховання толерантності до інакшості – це своєрідне переборювання нетерпимості, несприйняття іншого на рівні власної совісті, визнання багатомірності й різноманіття людської культури, норм поведінки, вияв поваги і розуміння «чужої правди», думки, іншого світосприйняття, бачення проблем і шляхів їх розв'язання.

Українське суспільство динамічно розвивається в умовах нової історичної епохи, коли багатоманітність актуалізується й передбачає усвідомлення власної ідентичності поряд із сприйняттям інших ідентичностей. Виховання в учнів толерантного ставлення до «інакшості» у процесі навчання, зокрема на уроках історії, сприяє розвитку гуманних людських відносин. Особистість, вивчаючи історію власного народу та водночас ознайомлюючись із подіями всесвітньої історії, пізнає різні історичні факти, культури, вчиться позитивно й толерантно сприймати відмінності й ефективно взаємодіяти в сучасному полікультурному суспільстві.

Висновки. Вимоги часу диктують необхідність формування високоморального толерантного громадянина, здатного цінувати культурні надбання як власного, так і інших народів, здатного мислити в контексті національної та світової культури, приймаючи загальнолюдські цінності культури і гармонійно їх поєднуючи у своєму житті з національними. Отже, реагуючи на потреби сьогодення, у процесі формування змісту та завдань історичної освіти слід звертати увагу на вплив соціокультурних чинників, серед яких виокремлюємо національну культуру (історико-культурна спадщина) та виховання толерантності до інакшості (до «Іншого»).

Перспективним напрямом дослідження є подальше вивчення впливу на розвиток історичної освіти інших чинників, зокрема соціальних, гуманітарних, політичних.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вербицька П. Завдання історичної освіти у вимірі сучасних інтеграційних процесів. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Держава та армія*. 2013. № 752. С. 194–199.
2. Вербицька П. Соціокультурні активи історико-культурної спадщини в українському суспільстві. *Historical and Cultural Studies*. Vol. 2. No. 1. 2015. S. 37–41. URL: <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/jun/4585/polinaverbicka.pdf>.
3. Гаврилюк Ж. Методика реалізації культурологічного змісту в курсі історії України. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Педагогічні науки*. 2012. № 3. URL: file:///C:/Users/%D0%92%D0%B%D0%B0%D0%B4%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D1%86/Downloads/Vnadps_2012_3_7.pdf.
4. Мичковська В., Бец Ю. Поняття «полікультура» та «полікультурне виховання» в сучасних наукових дослідженнях. *Проблеми сучасної педагогічної освіти. Педагогіка і психологія*. 2013. Вип. 39(3). С. 255–258.
5. Пешек Я. Зіткнення цивілізацій. *Український тиждень*. 2015. Вип. 22 (394). URL: <https://tyzhden.ua/Columns/50/137896>.
6. Рекомендация СМ/Rec (2011) 6 О межкультурном диалоге и образе другого в преподавании истории. URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805cc8e1.
7. Соціогуманітарний потенціал освіти як чинник модернізації українського суспільства : колек. монографія / кол. авт., відп. ред. М. Шмиголь. Київ, 2018. 326 с.
8. Шульгіна М. Хантінгтон як фундатор цивілізаційної геополітики. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*. 2012. Вип. 4 (3). С. 116–121.

REFERENCES

1. Verbytska P. Zavadnannia istorychnoi osvity u vymiri suchasnykh intehratsiinykh protsesiv [Tasks of historical education in the dimension of modern integration processes]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika". Derzhava ta armiia*. 2013. № 752. S. 194–199 (in Ukrainian).
2. Verbytska P. Sotsiokulturni aktyvy istoryko-kulturnoi spadshchyny v ukrainskomu suspilstvi [Socio-cultural assets of historical and cultural heritage in Ukrainian society]. *Historical and Cultural Studies*. 2015. Vol. 2. No. 1. S. 37–41 (in Ukrainian).
3. Havryliuk Zh. Metodyka realizatsii kulturolohichnoho zmistu v kursy istorii Ukrainy [Methods of realization of culturological content in the course of history of Ukraine]. *Visnyk natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Pedahohichni nauky*. 2012. № 3 (in Ukrainian).
4. Mychkovska V., Bets Yu. Poniattia "polikultura" ta "polikulturene vykhovannia" v suchasnykh naukovykh doslidzhenniakh [The concept of "multiculture" and "multicultural education" in modern research]. *Problemy suchasnoi pedahohichnoi osvity. Pedahohika i psykholohiia*. 2013. Vyp. 39 (3). S. 255–258 (in Ukrainian).
5. Peshek Ya. Zitkнення tsyvilizatsii [Clash of civilizations]. *Ukrainskyi tyzhden*. 2015. Vyp. 22 (394). URL: <https://tyzhden.ua/Columns/50/137896> (in Ukrainian).
6. Rekomendatsiya SM/Rec (2011) 6 O mezhkulturnom dyalohe y obraze drugoho v prepodavanny ystoryy. URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805cc8e1 (in Russian).
7. Sotsiohumanitarnyi potentsial osvity yak chynnyk modernizatsii ukrainskoho suspilstva [Socio-humanitarian potential of education as a factor in the modernization of Ukrainian society] : Kolektyvna monohrafiia / kol. avt., vidp. red. M. Shmyhol. Kyiv, 2018. 326 s. (in Ukrainian).
8. Shulhina M. V. Khantinton yak fundator tsyvilizatsiinoi heopolytyky [Huntington as the founder of civilizational geopolitics]. *Filosofiiia i politolohiia v konteksti suchasnoi kultury*. 2012. Vyp. 4 (3). S. 116–121 (in Ukrainian).